

УДК 008.001

Олександр ЯКОВЛЕВ,

кандидат історичних наук, доцент
Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв,
докторант НАКККіМ

Валерія ШУЛЬГІНА,

доктор мистецтвознавства,
професор Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв,
завідуюча кафедрою теорії, історії культури та
музикознавства НАКККіМ

ІНФОРМАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ КНИЖКОВИХ ПАМ'ЯТОК УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Стаття присвячена дослідженню української культури у світовому контексті. Визначено шляхи введення пам'яток української культури і книжкової спадщини у світовий простір засобами інноваційних інформаційних технологій, а саме – через інформаційне середовище електронних енциклопедій.

Ключові слова: українська культура, пам'ятки культури, книжкова спадщина, світовий інформаційний простір, інформаційне середовище, електронна енциклопедія.

Статья посвящена исследованию украинской культуры в мировом контексте. Определены пути введения памятников украинской культуры и книжного наследия в мировое пространство средствами инновационных информационных технологий, а именно – через информационную среду электронных энциклопедий.

Ключевые слова: украинская культура, памятники культуры, книжное наследие, мировое информационное пространство, информационная среда, электронная энциклопедия.

This article is dedicated to the research of Ukrainian culture in the global context. The ways of introduction monuments of the Ukrainian culture and heritage book into the world space by means of innovative information technology are defined - namely through electronic information environment encyclopedias.

Key words: ukrainian culture, monuments of culture, book heritage, the global information space, information environment, electronic encyclopedia.

Розвиток України як суверенної держави викликає необхідність вирішення проблем інформатизації суспільства та виведення національної культури у світовий інформаційний простір. «Тривалий час наша наука не надавала належного значення української культури в світовому контексті... Розгляд української культури у світовому і європейському контексті допоможе звільнитися від низки нав'язаних і глибоко

вкорінених стереотипів її сприйняття у масовій, а й почасти й науковій свідомості», - зазначає Іван Дзюба [2, 23].

Значне коло дослідників минулого і сучасності зверталось до вивчення проблем виведення національної культури у світовий інформаційний простір шляхом розроблення теорії та практики національної бібліографії. Серед них – Михайло Грушевський як голова Наукового товариства імені

Т. Шевченка (НТШ), Юрій Меженко як керівник Українського науково-дослідного інституту книги (УНІК), сучасні вчені Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (НБУВ) Любов Дубровіна, Галина Ковальчук, Олександр Омельчук, Тетяна Павлуша у межах проектів «Рукописна Україніка», українська книга кириличного друку ХУІ-ХУІІІ ст., україномовна книга (1798-1916), «Музична Україніка» та інші. В поняття україніка «...ми вкладаємо не тільки бібліографічну інформацію. Тобто результат аналітико-синтетичної переробки первинних документів, а й створення зведеного банку даних самих документів. Отже. Україніка повинна концентрувати в собі масив первинної інформації (оригінали документів чи їх копій – рукописи, видання, аудіовізуальні матеріали), а також масив вторинної інформації (с систему каталогів, реєстрів, довідників, покажчиків, бібліографічних словників. Енциклопедій, зведених у загальну електронну базу даних) [6, 26].

Нині у незалежній Українській державі відбувається процес становлення єдиного інформаційного простору як складової світової інформаційної інфраструктури. Стаття присвячена теорії та методиці цієї проблеми.

Створення єдиного світового інформаційного простору передбачає пошук бібліографічної інформації у відповідних каталогах через Internet, дистанційне замовлення потрібних першоджерел, виготовлення їх копій і забезпечення останніми абонентів електронною поштою.

Успішна реалізація світового бібліографічного проекту RISM (Міжна-родного каталога музичних джерел) на засадах інтеграції провідних бібліотек різних країн свідчить про своєчасність висунутих проблем єдиного інформаційного простору. Нового вигляду набувають комунікативний процес “книжкові пам'ятки культури – користувач” та інформаційний пошук документів.

На сучасному етапі виникла потреба у спеціальній комунікативній інформації, що уможлиблювала б пришвидшення дослідницького процесу у роботі з пам'ятками української культури. В Національній бібліотеці України імені В.І.Вернадського обгру-

нтована доцільність формування такої комуні-кативної інформації у вигляді електронної енциклопедії з книжкової спадщини України, що охоплює .

Основна ідея, покладена в побудову цієї енциклопедії полягає в наданні дослідникові відомостей про інформаційне середовище написання рукописів і стародруків. Тобто електронна енциклопедія, виконуючи функції путівника у згаданому середовищі, сприяє, у такий спосіб, подоланню користувачем семантичного бар'єра, пов'язаного з його віддаленістю від сьогодення.

Реалізацію електронної енциклопедії можна розглядати як створення інфологічної моделі книжкової спадщини України, що детермінує сукупність суб'єктів і об'єктів української книжкової культури, зв'язки між ними, а також характер інформаційних потреб дослідників.

Суб'єктами розглядуваної предметної галузі є: автори пам'яток, переписувачі, редактори, книгознавці та ін.; установи, що сприяли розвитку української книжкової культури (монастирі, навчальні заклади, бібліотеки, архіви та ін.).

Як об'єкти виступають: власне пам'ятки (літописи, нотні рукописи, стародруки, що становлять частину культурного надбання нашої держави),

понятійно-категоріальний апарат.

Поряд з визначенням суб'єктів і об'єктів української книжкової культури принципово важливим при розробленні концепції електронної енциклопедії було врахування характеру інформаційних потреб дослідників. На виникнення останніх, передусім, впливають два чинники: усвідомлення недостатності інформації та бажання цю недостатність компенсувати; наявність інтуїтивних уявлень про те, яка саме інформація потрібна.

Зазвичай, приступаючи до тематичного пошуку, дослідник не може чітко сформулювати суті своєї інформаційної потреби. Її усвідомлення з'являється тоді, як вона майже задоволена, тобто інформаційна потреба визначається не лише зовнішніми факторами, а й виробляється сама особою у процесі творчої діяльності. Тому логіка побудови електронної енциклопедії повинна бути зорієнтована не

лише на виявлення записів, що формально відповідають пошуковим запитам, а й на стимулювання інтелектуального потенціалу дослідника.

Для здійснення такого підходу в електронній енциклопедії передбачено проведення не лише бібліографічного та тематичного пошуків, що є традиційним для більшості інформаційно-пошукових систем, а й контекстного.

На основі викладеної інфологічної моделі визначена й оптимізована її структура, що передбачає створення системи чотирьох довідкових баз даних.

До цієї системи включені бази даних про: осіб, які сприяли розвитку української книжкової культури (автори книг, друкарі, видавці, книгознавці); установи, що забезпечували створення та збереження рукописних книг і стародруків (монастирі, друкарні, бібліотеки); пам'ятки писемності й друку України (літописи, нотні рукописи, перші друковані видання, рідкісні видання); тлумачення термінів книгознавчої, музикознавчої та історичної тематики.

Розроблено, створено й апробовано інформаційне, технологічне та програмне забезпечення названих довідкових баз даних й забезпечено їх наповнення.

Основний компонент інформаційного забезпечення баз даних – формати їх записів, тобто структура, зміст і представлення про предметну галузь. Враховуючи взаємопов'язаність баз даних електронної енциклопедії, формати записів у них уніфіковані. Вони вміщують: основну наявність суб'єкта чи об'єкта запису; відсилки від неї; текстову інформацію довідкового характеру; джерела використання даних; пошукові терміни; службову інформацію.

В основу лінгвістичного забезпечення електронної енциклопедії з книжкової спадщини України покладена фасетна класифікація, що має три фасети: хронологічний, географічний і тематичний.

Хронологічний фасет, що визначає періоди діяльності суб'єктів і об'єктів за хронологічною ознакою української книжкової культури, ведеться з точністю до століть.

Географічний забезпечує поділ цих суб'єктів і об'єктів за територіальною озна-

кою. Він уміщує сучасні назви держав і найменування областей і міст України.

Лексичною базою тематичного фасета є підмножина понятійного апарата, закладеного в базу даних, про тлумачення термінів книгознавчої, історичної і музикознавчої тематики.

Кожний з фасетів має не більше 100 елементів, тому індексація записів у базі даних не викликає ускладнень. Водночас фасетна формула дає змогу розрізняти кілька десятків тисяч записів, що суттєво перевищує їх максимальну чисельність в електронній енциклопедії з книжкової спадщини України.

Технологія формування інформаційних ресурсів цієї енциклопедії передбачає інтелектуальне аналітико-синтетичне опрацювання джерел інформації про українську книжкову культуру і клавіатурне введення отриманих даних на автоматизованому робочому місці, що розроблене спеціально для проведення таких операцій.

Джерельна основа для формування інформаційних ресурсів електронної енциклопедії вміщує, передусім, енциклопедії та довідники, а також монографії і серіальні видання з книгознавства, теорії та історії культури.

Для програмної реалізації електронної енциклопедії вибрано пакет прикладних програм CDS/ISIS, що розроблений ЮНЕСКО спеціально для інформатизації бібліотек та архівів. Цей пакет має міжнародний сертифікат і використовується сьогодні у понад 70 країнах світу. В Україні він супроводжується Інститутом програмних систем НАН України, який провадить його "українізацію" і передачу зацікавленим установам для створення автоматизованих інформаційних систем. Пакет прикладних програм CDS/ISIS підтримує текстові файли і графіку, сумісний з MARC-подібними форматами та стандартами, реалізує лінгвістичне забезпечення на основі будь-яких інформаційно-пошукових мов, має семантичні зв'язки між термінами і темами (відсилковий апарат), функціонує у локальних комп'ютерних мережах. Крім того, цей пакет прикладних програм має в своєму складі мову високого рівня, тобто він відкритий для прикладного

розвитку. Останній чинник був вирішальним при виборі даного програмного інструментарію для створення електронної енциклопедії з книжкової спадщини України.

Адаптація CDS/ISIS забезпечила об'єднання вищеназваних довідкових баз даних єдиним інтерфейсом, завдяки чому їх сукупність стала інтегрованою системою. Вибрані програмні засоби дали змогу виділити в цій системі ще одну – логічну – базу даних. Вона охоплює відомості про авторів і назви робіт, що становлять джерельну основу електронної енциклопедії.

Програмний інструментарій забезпечує багатоаспектне використання її інформаційних ресурсів. Він дозволяє проводити бібліографічний, тематичний та контекстний пошуки і видавати користувачам результати на екрані дисплею. При цьому допускаються дві форми видачі: у вигляді текстового файлу і в міжнародному комунікативному форматі 2709. Пошук здійснюється в режимі меню з використанням підказок, що з'являються в нижньому рядку екрана. Користувачам також пропонується фіксований набір пошукових полів:

бібліографічного пошуку: особи (автори, друкарі); установи (монастирі, друкарні, навчальні заклади); пам'ятки писемності та друку; словник;

тематичного пошуку: терміни (ключові слова); географія (держави, області, міста); хронологія (століття);

контекстного пошуку (пошуку за текстом довідок);

пошуку джерел інформації: автор джерела інформації; назва джерела інформації.

Для забезпечення комфортності роботи в електронній енциклопедії передбачено режим оптимізованої видачі результатів пошуку. Згідно з закладеним сценарієм спочатку дослідникові надається понятійно-категоріальний апарат з потрібної теми, а потім релевантні запиту об'єкти і суб'єкти української книжкової культури, що впорядковані в хронологічному і алфавітному порядку. Якщо дослідникові потрібна, скажімо, інформація про монастирі, то електронна енциклопедія спершу видасть йому визначення цих

релігійних інститутів, а далі довідки про конкретні монастирі в хронологічній послідовності їх заснування.

Крім пошуку, програмні засоби допускають можливість формування впорядкованих текстових файлів, тобто дають змогу проводити в автоматизованому режимі підготовчі роботи для створення друкованого варіанта енциклопедії з книжкової спадщини України.

На основі аналізу інформаційних потреб користувачів визначено основні методичні аспекти використання електронної енциклопедії. Насамперед, вона має стати когнітивним засобом, що сприятиме встановленню документальних комунікацій між авторами рукописів та раритетів, з одного боку, і сучасними дослідниками, які вивчають спадщину та історію культури України, – з іншого.

Енциклопедія дозволяє фахівцям спочатку отримати достатньо глибоку інформацію аналітичного характеру про предмет, що їх цікавить (епоху, місцевість, історичну особу, термінологічний апарат тощо), а потім використати цю інформацію у роботі з історико-культурними фондами бібліотек і архівів. Цей аспект послугування електронною енциклопедією можна вважати традиційним, хоч він і передбачає застосування інформаційних технологій.

Новим підходом є інтеграція електронної енциклопедії з базами даних ретроспективної національної бібліографії України і реалізація на цій основі інтелектуальної інформаційної системи з книжкової спадщини України. У такій системі електронна енциклопедія розглядається як база знань, що сприяє переходу від виявлення релевантних бібліографічних записів, які лише формально відповідають пошуковим запитам, до встановлення пертинентної інформації, що задовольняє інформаційні потреби дослідників. Процедура її отримання двоступенева. На першому етапі дослідники отримують знання про предмет, що їх цікавить, тобто усвідомлюють зміст своєї інформаційної потреби. На другому – при безпосередній роботі з записами баз даних ретроспективної національної бібліографії України – на основі цих знань формулюють пошукові запити, котрі адекватно

відповідатимуть їхнім інформаційним потребам.

Орієнтація на інтелектуалізацію інформаційного пошуку в історико-культурних фондах є важливим, проте не єдиним нетрадиційним підходом до використання великих потенційних можливостей електронної енциклопедії. Її наявність створює передумови для залучення математичних методів до проведення гуманітарних досліджень, зокрема, у такій універсальній джерельній базі українознавства, як книжкова спадщина України.

База даних – це організована за визначеними правилами сукупність даних, що зберігається в пристрої постійної пам'яті, наприклад, на диску. Формалізовані вказівки відношень між складовими частинами є головною її відмінністю від звичайного файлу. Засобом спілкування між користувачем і базою даних виступає програма, що забезпечує одержання і занесення даних у постійну пам'ять, а в багатьох випадках – модифікацію самої бази даних.

Бази даних широко використовуються споживачами, які звертаються до локальної CD-ROM мережі служби довідково-бібліографічного обслуговування (ДБО) Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. Служба ДБО забезпечує доступ до світових інформаційних ресурсів читачів, що дозволяє здійснювати оперативний та багатоаспектний пошук інформації різноманітної тематики за запитами дослідників. Нині довідково-бібліографічний фонд складає понад 150 тисяч найрізноманітніших джерел інформації. Серед них – національні бібліографії зарубіжних країн; каталоги найкрупніших книгозбірень світу; видавничі каталоги; реферативні, повнотекстові, бібліографічні, політематичні бази даних, що використовувалися при пошуку інформації стосовно документів українки.

Багатоаспектний пошук документів здійснюється за декількома критеріями

(авторами та назвами публікацій, ключовими словами, предметними рубриками, роком та місцем видання, класифікаційним індексом) та за окремими елементами бібліографічного опису, а також контекстний – по всіх полях одночасно.

Використання локальної CD-ROM мережі розширило можливості до використання баз даних, доступність світових інформаційних джерел.

Отже, основними проблемами виявлення інформаційного середовища пам'яток української культури на сучасному етапі духовного відродження України є накопичення, збереження, введення до наукового і культурного обігу української культурної спадщини, розроблення теоретичних та методичних засад українки на основі узагальнення вітчизняного та світового досвіду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський М. Про українську мову і українську школу/М. Грушевський. – К., 1917. – 532 с.
2. Дзюба І. Між культурою і політикою / І.Дзюба. – К.:Сфера, 1998. – 374 с.
3. Дубровіна Л. А., Костенко Л. Й., Павлуша Т. П. Книжкова спадщина України: електронна енциклопедія // Національна архівна інформаційна система "Архівна та рукописна українка" і комп'ютеризація архівної справи в Україні / Л. А. Дубровіна, Л. Й. Костенко, Т. П. Павлуша.– К., 1996. – Вип. 1. – С. 181–188.
4. Меженко Ю. О. Бібліографія української книги, її завдання і методи її створення // Наук.зб. 6-ки АН УРСР / Ю.О. Меженко. – К., 1946. – № 1. – С. 8 – 9.
5. Павлуша Т. П., Костенко Л. Й. Електронний довідник з книжкової спадщини України // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. зб. наук. пр. / Т. П. Павлуша, Л.Й. Костенко. – К., 2011. – Вип. 3. Джерелознавчі дисципліни. – С. 142–147.
6. Шульгіна В. Д. Музична українка / В. Д. Шульгіна. – К.: НМАУ, 2000. – 213 с.